

Birikim

JURNAL SOSYALIS T KEMERDEKAAN DAN KEADILAN

Politika

■ MENYEBALBAR
Krisis di Papua
Mangrove dan "kambal" di

■ DORONGAN
Glasia dan gempakan
di lingkungan di Papua

Populasi

■ MENYERUPUK
Populasi di Sanyo-
di di Papua dan lingkungan

Soal

■ HAK KISAH
Andi dan di Papua
dan di Papua dan lingkungan

Ilirisa

■ HAK KISAH
"Ilirisa" di Papua dan
di Papua dan lingkungan

Ekologi

■ HAK KISAH
di Papua dan lingkungan
di Papua dan lingkungan

Ekologi

■ HAK KISAH
di Papua dan lingkungan
di Papua dan lingkungan

Ekologi

■ HAK KISAH
di Papua dan lingkungan
di Papua dan lingkungan

H I S T O R I K - I D O T L

E E E N A N I N B I R I K I M I

ISSN 100-8350

0000000000000

Di bawah ini terdapat informasi mengenai cara berlangganan.
Silahkan kunjungi alamat: www.birikim.com

348

AYDA BİR YAYIMLANIR • YEREL SÜRELİ YAYIN

Kurucular *Murat Belge - Ömer Laçiner*
İmtiyaz Sahibi: *Birikim Yayıncılık Anonim Şirketi*
Tüzel Kişi Temsilcisi ve Genel Yayın Yönetmeni: *Ömer Laçiner*
Yayın Koordinatörü: *Tanıl Bora*
Yazı İşleri Müdürü: *Barış Özhul*
Görsel Tasarım: *Ümit Kıvanç*
Kapak: *Seda Mit*
Kapak Fotoğrafı: *Hüseyin Türk*
Sayfa Uygulama: *Hüsnü Abbas*
Baskı ve Cilt: *Sena Ofset - SERTİFİKA NO. 12064*
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi
B Blok 6. Kat No: 4NB 7-9-11
Tophacı 34010 İstanbul Tel: (0212) 613 03 21
Dağıtım: *Punto Kitap Hizmetleri*
Tel: (0212) 496 10 50 Faks: (0212) 551 30 13

BİRİKİM YAYINLARI - SERTİFİKA NO. 11248
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Hanı, No.7/2
Cağaloğlu, Eminönü 34122 İstanbul
Tel. (0212) 516 22 60-64 Faks. (0212) 516 12 58
web: www.birikimdergisi.com
e.mail: birikim@birikimyayincilik.com.tr

Abone olmak için aşağıda belirtilen abone bedelini Birikim Ltd. Şirketi'nin ilgili banka hesabına yatırmanız, adınızı, adresinizi, posta kodunuzu ve abone işleminizin hangi sayıdan başlamasını istediğinizi belirtmeniz yeterlidir.

İş Bankası Cağaloğlu Şubesi
Yurtdışı: Dolar Hesap No: TR19 0006 4000 0021 0953 2742 43
Euro Hesap No: TR02 0006 4000 0021 0953 2742 58
Yurtiçi: TL Hesap No: TR75 0006 4000 0011 0950 6784 90

Abone bedelleri:
Yurtiçi: 100 TL
Avrupa-Ortadoğu: 80 Euro
Amerika-Avustralya: 120 \$

ISSN 1300-8358
Birikim - İstanbul: Birikim Yayıncılık A.Ş. 1989

Birikim dergisinde ve derginin internet sitesinde yayımlanmasını istediğiniz yazıları ve çizimleri yazi@birikimyayincilik.com.tr adresine gönderebilirsiniz. Gönderilen yazılar en kısa sürede değerlendirilip yazarlara bilgi verilecektir.

Herkesin demokrasiden *bizim* demokrasiye:

16 Nisan referandumunun birinci yılında bir değerlendirme

ISMET PARLAK - YAVUZ YILDIRIM

Demokrasi, günümüzde meşruiyeti açısından üzerinde uzlaşılan bir kavram olsa da kavramın pratikte nasıl uygulanacağı konusunda farklı bakış açıları bulunmaktadır. Demokratik prosedürlerin hangi araçları aktif hale getirerek 'halkın yönetimi' olabileceğine dair yaklaşımlar arasındaki farklılaşma, siyasetin nasıl şekilleneceğini de belirler. Seçimlerin, temsilcilerin, kurumların belirlenmesi 'demokrasi nedir?' den ziyade 'nasıl uygulanır?' sorusuna verilen cevaplar üzerinden biçim kazanır. Diğer bir deyişle demokrasinin uygulanma yöntemi, o ülkede ya da bölgede siyasetin ne olduğu sorusunu da cevaplamaktadır. Bunu sosyal ve iktisadi liberalizmin kendi içindeki tartışmalarda, cumhuriyetçi yaklaşımın kamusal erdemler düşüncesinde ya da sosyalizmin sınıfsal vurgularında görmek mümkündür. Hâlihazırda işleyen demokrasinin liberal versiyonu, küreselleşme süreciyle beraber bütün dünyada tek hâkim demokrasi modeli olsa da, aslında siyasetin bir biçimini ifade etmektedir ve eleştirilen demokrasi, aslında liberal demokrasinin uygulamalarıdır. Bu çerçevede liberal demokrasinin uygulamaları demokratik siyasetin ne olduğunu belirlerken özellikle seçimler ve temsil mekanizmaları sorun çözmekten ziyade sorun üreten bir meşruiyet krizi içine girmiştir.¹ Bireyin,

doğrudan müdahalelerle seçeceği temsilciler aracılığıyla mı, eğer böyleyse hangi pozisyonlar için ne sıklıkta seçim yapılacağı, doğrudan müdahalelerin hangi konularda yapılabileceği gibi pek çok basit ama uygulamada zorluk ya da çeşitlilik çıkaran soru, bugün yeni sorunlar etrafında cevaplanmayı beklemektedir.

Günümüzde siyasal öznenin kuracağı yapıların demokratik işleyişte nasıl uygulanacağı siyasal'ın temel tartışmalarındandır. Örneğin Ranciere'e göre, "demokrasi, arkhe mantığının, yani hükmetmenin hükmetmeye yatkınlık olarak önceden kavranmasının sekteye uğraması olduğu ölçüde, özgül bir özneyi tanımlayan ilişki biçimi olarak siyaset rejiminin ta kendisidir. Konuşmaya hakkı olmadığı halde konuşan, pay sahibi olmadığı şeyden pay alan demos'tandır" (2007:144-145). Bu yorum, demokrasinin kendi iç paradoksunun bir yansımasıdır. Demokrasi bir yandan kalabalıkların düşüncelerini siyasete yansıtmak istese de onu kontrol ederek ya da dolayım bir mekanizmaya bağlayarak uygulamanın doğru olacağını düşünür. Böylece siyaset, herkesin değil bazılarının konuştuğu alana dönüşür. Dışarıda bırakılanlar, içeridekilerin meşruiyetini sağlar. Li-

kereci demokrasi, radikal demokrasi gibi yeni başlıklarda güncellense de yakın zamanda bizzat demokrasi kavramının kendisi asıl odak noktasına dönüşmektedir. Özellikle bkz., Crouch, 2016; Ranciere, 2014; della Porta, 2013.

1 Liberal demokrasi tartışmaları 1968 eylemliliklerinden bu yana önemli bir alan oluşturup katılımcı demokrasi, müza-

beral demokrasi bu mekanizmayı rasyonalite ve temsilcilik düzeyi ile rabitalandırmış; kısa süreli, anlık, gelip geçici isteklerin değil süreçlere yayılmış konsensüs arayışlarının demokrasinin uygulanması için doğru olduğuna kanaat getirmiş ve bunu da geçerli demokrasi yolu olarak genelleştirmiştir. Bu yöntemi, özellikle 20. yüzyılda, daha da özelinde Soğuk Savaş sonrası dönemde geliştirdiği ayrıca belirtilmelidir. Ranciere'in tabiriyle bir *arkhe*, ilke haline getirmiştir. Demokrasi, küreselleşme döneminde yeniden tartışmaya açılırken bu *arkhe* de sorgulanır olmuştur.

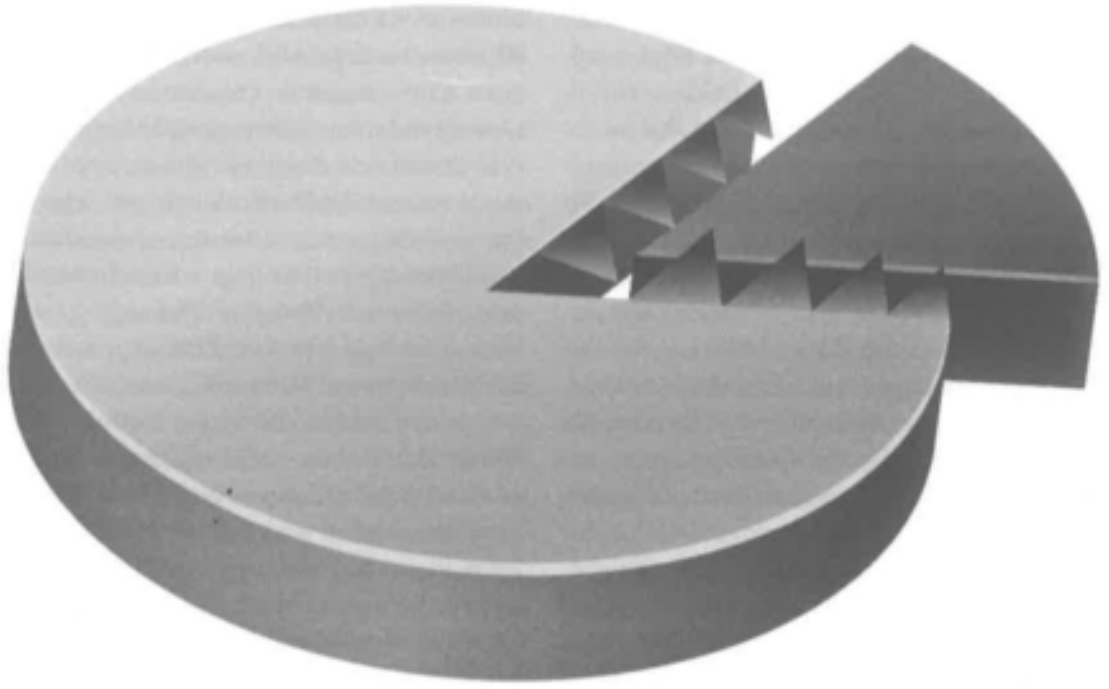
Halkın daha fazla görünür olması yönündeki yeni siyaset arayışında eski araçlar da yeniden düşünülebilir. Bu açıdan demokratik mekanizmada seçimler kadar eski bir usul olan referandum pratikleri farklı konularda, genişlikte ve içeriklerde halka sorma ve onun görüşünü alma yoludur. Bazen mahalle ya da kent, bazen de ülke çapındaki konularda halk ne düşünüyor sorusuna cevap arayan referandumlar, siyasetin tartışma alanını genişlettiği, herkese yaydığı ve somut konuları gündeme getirdiği için çoğunlukla olumlu olarak kullanılan bir imaja sahiptir. Temsilci seçme mekanizmasını kuran seçimlerin halkı sınırlayan ve belirli anlarda merkeze alıp sonra yeniden kenara çeken süreçlerine karşı halkın tamamının yeniden içeride görülmesi için, referandum türü doğrudan müdahaleler temsili demokrasi içinde bulunan alternatif yollardan biridir. Özellikle anayasa değişiklikleri gibi, ortak yaşamı simgeleyen ve değiştiren genel yasaların ele alınmasında temsilcilerin değil doğrudan halkın görüşlerine başvurmak yaygın bir uygulamadır. Anayasalar, kurucu metinler olarak ortak yaşamın çerçevesini çizer. Bu ortaklığın herkesin dâhil olduğu genel tartışmalar ve temsilciler yerine doğrudan halkın müdahalesiyle şekillenmesi de demokratik siyasetin uygulanmasında siyasal alanın genişlemesini işaretler. Bu anlamda referandum süreçleri, siyasal tartışmaların genişlemesi ve toplumun ortak noktalarının bulunmasını ya da tartışılmasını hedeflemelidir (Butler, 1978; Uleri, 1996; Mendelshon&Parkin, 2001).

Tam da bu noktada popülizm, liberal demokrasi eleştirilerini besleyen bir kaynak olarak devreye girer. Halkın görüşlerinin hâlihazırdaki sistemde

yeteri kadar duyulmadığı ve işleme konulmadığı yönündeki eleştiriler, yerleşik partileri *eskinin* taşıyıcısı olarak suçlamaktadır. Yeni olanın nasıl kurulacağı ise belirsizdir. Halkın eski ya da yerleşik düzeni eleştirecek kimi yöntemler bulması açısından referandumlar kritik konumdadır. Buna karşın referandum gibi müdahalelerin 'sistemi daha demokratik hale mi getirdiği yoksa temsilcilerin kurduğu hiyerarşiyi daha mı katılaştırdığı', referandumların işleyiş ve sonuçları açısından yapılacak incelemelerle aydınlatılması gereken temel sorulardandır. Zira halkın taleplerinin her zaman istenen yönde olup olmadığı Antik Yunan'dan bu yana tartışılır. Örneğin halkın 'belli bir tarzda siyaseti istediği veya desteklediği' sonucuna ulaşılan referandumlar, siyasetin ve demokrasinin alanını daraltıcı sonuçlar doğurabilir. Bu bağlamda liberal demokrasinin eleştirisi, her zaman daha çoğulcu ve kapsayıcı bir demokratik model yaratmayabilir. 'Belli konularda halka doğrudan görüşünü sormak' prensibi olarak referandum, sorduğu sorunun ötesinde sistemi daha geniş çerçevede korumanın ya da değiştirmenin önünü de açabilir. Bu açıdan örneğin temel hak ve özgürlüklerle ilgili referandum yapmak, tercih edilen bir yöntem değildir ve kimi zaman açıkça yasaktır.

Farklı ülkelerdeki referandum uygulamaları, tıpkı farklı demokrasi uygulamaları gibi incelenmeye muhtaçtır. Seçimler ve demokrasiler üzerindeki uzlaşmazlık, referandum örneklerinde de kendini gösterir. Bu farklılıklar ve yerel özellikler üzerine yapılacak incelemeler referandum üzerindeki olumlu uzlaşmaya dair eleştirileri de ortaya çıkarır. Referandumlar üzerine yapılacak incelemeler, ülkelerin demokratik yapıları hakkında da önemli veriler sunabilir. Bu açıdan Türkiye'de de 'halkın yönetimde söz sahibi olması' ya da 'halkın taleplerinin dikkate alınması' gibi konularda referandumlar devreye girmiştir. Bu argümanlar özellikle Türkiye siyasetinde *milli irade* söylemiyle eşleştirilen bir sürecin de zeminini oluşturur. Kökleri Rousseau'nun *genel irade* kavramına kadar götürülebilecek olan bu *milli irade* söylemi Türkiye'de² demok-

2 "Milli hâkimiyet ve bunun tabii bir devamı olmak üzere milli irade meflumları ve kanunları da milli hâkimiyetin ve milli iradenin bir tezahürü olarak karşılanması keyfiyeti, siyasi hayatımızda, milli istiklal fikrinin yarattığı milli mücadele

rasinin diğer adı olmuştur. Özellikle Tek Parti döneminin sonundan itibaren kurucu iktidarın sahip olduğu askerî ve bürokratik vesayete karşı ortaya çıkmaya başlayan demokrasi taleplerinin odağında bu söylem bulunmaktadır. *Yeter, Söz Milletindir* diyen Demokrat Parti ile başlayan bu özdeşlik her genel ve yerel seçimi aşında Türkiye demokrasisinin rüştünü ispat etmek için ortaya koyduğu bir referanduma çevirmiştir.

Dahl'ın da (2010: 40) belirttiği gibi her demokratik ülkede, var olan demokrasi ve ideal demokrasi arasında önemli bir boşluk bulunur. Vesayet tartışmalarına dayalı olan Türkiye'deki milli irade argümanı da bu nedenle devlet ile millet arasındaki kopukluğun/mesafenin kaldırılması üzerine inşa edilerek liberal demokrasinin temelindeki devlet ve birey arasındaki sınırları muğlaklaştırmıştır. Devlet ve millet arasındaki vasilik kavgasından doğan bu kopukluğun giderilmesi için de yurttaşın yetkilendirdiği temsilcilere üstün bir merteye verir. Halkın onayını almış/“seçilmiş” kişiler, sadece

siyasi anlamda değil daha geniş bir çerçevede seçilmiş varsayırlar.³ Millet ile devletin özdeşleştirilmesine dayanan her seçimle birlikte, *milli iradenin* ‘seçilmişleri’ bu söylem aracılığıyla kutsallaştığı ölçüde, ötekileşen ‘diğerleri’ de ‘düşman’laştırılmaktadır. Böylelikle ulus kurmak adına kullanışlı olan *dış düşman* olgusunun,⁴ milli irade söylemi ile iç düşman olgusuna dönüşmesiyle demokrasi bir uzlaşma sürecinden bir ölüm kalım savaşıma döndürür. Toplumsal yapıda kalın sınırlar çeken bu demokratik anlayış ile milli iradenin temsilcileri içerdeki düşmana karşı *beka* savaşı veren kutsal melekler⁵ olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla milli irade retoriği aslında temsil edilenden ziyade temsilciyi

3 “Temsil adeta egemenliğin ta kendisi olur yahut egemenliğin somutlaştığı yer haline gelir” (Ağaogulları, 2006: 202).

4 “Zira Fransız milliyetçiliğinin ve bütün diğer milliyetçiliklerin ideali olan ulusun birliği ve bölünmezliği, ancak bu düşmanın varlığında gerçekleşebilir. Haliyle ulusal birlik de kendini ancak dış meselelerde, yani en azından ihtimal dahilindeki düşmanlık koşullarında var edebilir”. (Arendt, 2012: 99).

5 “Grubun kapsamı daraldıkça ve bağlılığın kutsallığı azaldıkça kişisel çıkar (ın ağırlığı) artar; bu, her zaman en genel iradenin aynı zamanda en doğru ve adaletili irade ve halkın sesinin de gerçekten Tanrı'nın sesi olduğunun kesin kanıtıdır” (Rousseau, 2005: 14); “Her yurttaşta kamusal aklın temel ilkelerini dikte eden, kendi aklının ilkelerine göre hareket etmeyi öğreten, işte bu ilahi sestir” (Rousseau, 2005: 17).

le devrinin başlamasıyla birlikte ehemmiyete mazhar kılınmış ve bu ehemmiyetini bu devir zarfında olduğu gibi onu takip eden, Birinci Cumhuriyet devrinde de muhafaza etmiştir” (Okandan, 1961: 22).

güçlendirici etki yaratabilir. Millet'in onay verme süreci olarak seçimler de bu açıdan kutsamır ve demokrasinin tek göstergesi haline gelir. Böylesi halde seçimlerde sayıca daha fazla kişiden onay almak, milli iradenin tek göstergesidir. Fakat bu süreç, çoğunlukçu bir demokrasi anlayışını ortaya çıkarır ve liberal demokrasinin temel değerlerinden çoğulculuk ikinci planda kalır. Çoğunluk desteğinin seçim dışındaki göstergelerinden biri olan referandumlar da, bu sayısal gücü göstermek için tercih edilen bir yöntemdir. Sayıca fazla olma halinin, biz tanımını yapmanın temel kriterine dönüşmesiyle diğerlerini dışarıda bırakmak kolaylaşır. Yöneten biz, yönetilen diğerleri üzerinde sayısal güçten gelen bir meşruiyet ve otorite kurar. Dolayısıyla diğerleri, en azından diğer seçim sürecine kadar konuşmaya hakkı olmayan, siyasette pay sahibi olmayan ya da bu hakka sahip olsa bile sayısal gücü nispetinde dışarıda bırakılması makul ve meşru kişiler olarak değerlendirilir. Biz tanımının çoğunlukçu şekilde tespiti, çoğunluğun içinde olmayanların konuşma pratiğinin sınırlanması, popülizmi karakterize eden biz-öteki ayrışmasını ve hatta kutuplaştırıcı siyaset dilini güçlendirir. *Haklı ve güçlü olan biz ile haksız ve azınlık olan diğerleri* arasındaki mesafenin açılması, siyasal alanın da daralmasına, gerginleşmesine ve nihayetinde kopuşlara zemin yaratır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, seçim sonuçları kadar referandum sonuçları da, bilhassa 1980 sonrası Türkiye siyasetinde kimin ne hakkında nasıl ve ne kadar konuşabileceği konusunda bir meşruluk zemini haline gelerek millet tanımını, *seçmen veya bize oy verenler* üzerinden daraltmasını sağlama pratiğine dönüşmüştür.

Bu çalışmada, referandumların demokrasiyi güçlendirip güçlendirmediği sorusu üzerinden 16 Nisan 2017 referandumuna odaklanılmış ve iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) genel başkanı ve başbakan Binali Yıldırım'ın yaptığı miting konuşmaları incelenmiştir. Bu inceleme, referandum sürecinde kullanılan söylem ve ifadelerin oylanacak metnin içeriği ve özünü ne düzeyde ilgili olduğuna, referandumun Türkiye'de demokrasiyi prosedürel ve teorik anlamda ne düzeyde etkilediğine odaklanacaktır. Başbakan Yıldırım'ın açıklamalarının seçilme nedeni, referan-

dumda yürütme organının değişikliğe uğrayacak olması ve hâlihazırdaki yürütme organı baş temsilcisinin bu değişikliği neden ve nasıl onayladığının altını çizmektir. Çalışmanın temel argümanı, referandumun halkın görüşünü almak şeklindeki demokratik doğasına rağmen, tıpkı seçimlerde de ihtimal dâhilinde olduğu gibi, eğer siyasal tartışma alanlarını genişletmiyorsa demokrasiyi de genişletmediğidir. 16 Nisan referandumu sürecindeki söylemlerin biz/onlar arasındaki ayrımı keskinleştirmesi nedeniyle toplumsal ayrışmanın derinleşmesi, siyasal alana müdahale etme imkânlarını da daraltmıştır. Bu durum dışarıda bırakılanlar ve biz'im alanımızda/çoğunluğun içinde payı olmayanlar üzerinden gerçekleşir. Referandumun demokrasiyi güçlendirmesi, halkın karar alma noktasındaki müdahalesiyle olur. Ancak burada halk, herkes'ten ziyade *bizim yanımızda olanlar* olarak sabitlendiği için 16 Nisan referandumu, çoğulcu değil çoğunlukçu bir demokrasiye yardımcı olmuştur. Popülizm de demokrasinin belli bir tanımını kabul ederek biz/onlar ayrımını keskinleştirici siyasetin izlenmesini olanaklı kılmaktadır. Seçim endekslili işleyen Türkiye demokrasisi de, referandum süreçlerinde ağırlıklı olarak 'sayıca güçlü olma' haline indirgenen bir çizgide işlemektedir. Zira referandum pratiği, ülkenin yerleşik demokratik sistemiyle yakından ilgilidir; çoğunlukla onu besleyen ve büyüten bir şekilde uygulanır. Türkiye'de ise referandumlar doğrudan demokrasi beklenenecek şekilde siyaseti herkesin müdahalesine açmak yerine demokrasinin yerel uygulamasını ve *milli irade* nosyonunu güçlendirmektedir. Bu doğrultuda çalışmada önce referandum-demokrasi ilişkisine dair teorik tespitler yapılacak ve ardından 16 Nisan referandumunda Başbakan Binali Yıldırım'ın miting konuşmaları çeşitli alt başlıklar halinde analiz edilecektir. Böylece referandumun hem oyladığı metinle ilişkisi, hem de siyasal ve demokratik düzenin genel çerçevesine dair ürettiği söylemler ele alınmış olacaktır.

REFERANDUM DEMOKRASİYİ HER DAİM GÜÇLENDİRİR Mİ?

Referandum kavramı siyaset bilimi literatüründe gerek teorisi gerekse pratikteki tatbiki itibarıyla

farklı açılardan ele alınmaktadır. Her şeyden önce seçimlere göre daha istisnai olması onu farklı kılar. Öte yandan referandum, siyasal sistem içinde işleyen diğer mekanizma ve süreçlerle karşılıklı etkileşim içinde gerçekleşir; dolayısıyla farklı referandum türleri ve deneyimleri, farklı tür etkileşimler ve sonuçlar yaratır. Seçmen, siyasal partiler ya da kurumlar, referandum türlerine bağlı olarak farklı tepkiler gösterebilir. Bu farklılıklar, referandumlara dair incelemelerin temelini oluşturur. Uleri'nin (1996:5-6) aktardığı gibi, Avrupa'da referandum geleneği eski ve güçlü olmakla birlikte, kurallara uygun referandum ile bir kişi ya da kurumun onaylanmasına yönelik referandum arasında fark vardır. Konu veya ortaya çıkacak sonuç açısından bağlayıcı ya da tavsiye niteliğinde olan referandumlarda da yapılabilir. Temsili hükümetlerin karar-verme mekanizmasında çöz(e)medikleri sorunları halk oylamasına sunmaları ise *ad hoc* referandum olarak adlandırılır. Butler ve Ranney (1978) ise, 'hükümet-kontrollü', 'anayasal olarak gerekli', 'halk başvurusuyla ve girişimleriyle icra edilen' referandum türlerini en temel tipler olarak kategorize ederler.

Referandumlarda en genel haliyle bir karar-verme süreci yarattığından, söz konusu süreç özünde siyasal bir olaydır. Ancak nasıl bir siyaseti ortaya çıkaracağı, referandum süreçlerindeki dinamiklere göre değişiklik gösterebilir. Bu açıdan evrensel bir referandum terminolojisinin olmadığı belirtilmelidir. Referandumların, temsili demokrasileri doğrudan demokrasiye yaklaştırdığına dair genel bir kabul olsa da bu *doğrudanlığın* bir tür plebisite dönüştüğü eleştirisi de hatırdaki tutulmalıdır. Plebisit, ülkesel ve sınırlara dair yasal ve uluslararası sorunların çözümü için uygulansa da, özellikle kimi ülkelerde daha olumsuz anlamlara sahiptir (Uleri, 1996: 2). Örneğin anayasal-olarak düzenlenmiş referandum ile plebisiti farklılaştıran düşüncüler plebisitin, bir politika veya kişiye onay vermeye dönüştüğünü belirtirler. Bu anlamda adil ve yarışmacı bir biçimde oluşmayan halk oylamasına plebisit denme eğilimi fazladır (Uleri, 1996: 3-4). Plebisit eleştirisi, özellikle liberal teoride sıkça rastlanılan bir durumdur; çünkü liberalizmin halkın doğrudan değil rasyonel bir sü-

reci devreye sokarak temsilciler aracılığıyla siyasete katılması yönündeki geleneksel eleştirisi belirleyicidir.

Wallerstein'in (2009) işaret ettiği *gerginlik* tam da bu noktada hatırlanmalıdır. Liberalizm ve demokrasi, iki düşman kardeş olarak gergin bir birlikteliğe sahiptir; bu dengeyi korumak için liberaller ve demokratlar karşılıklı olarak çeşitli tavizler verirler. Liberallerin süreç odaklılığı ve uzmanlara öncelik veren görüşleri ile demokratların sonuç odaklılığı ve kapsayıcı olmaya çalışmalarını siyasal uyuşmazlığın temelini oluşturur (Wallerstein, 2009: 115-116). Referandum gibi doğrudan müdahale anlarında bu tezat daha da keskinleşir. Genel olarak bakıldığında bir tarafta halkın seçimler ve oy verme faaliyeti ile civic kültürünün, sistemin meşruluğunun artacağı, katılımın siyasal faaliyetin en temel yolu olduğunu söyleyerek referandumu destekleyenler vardır. Diğer tarafta ise, sıradan insanın analitik karar veremeyeceğini, demokrasinin kurumlar aracılığı ile işlemesi gerektiğini, temsilcilerin farklı grupların eğilimlerini ve çıkarlarını daha çok temsil edeceğini, temsilciler aracılığıyla azınlık haklarının daha çok korunacağını söyleyenler mevcuttur (Butler ve Ranney, 1978: 12-16). Dolayısıyla referandumların liberal kurumları ve temsilcileri mi güçlendireceği yoksa demokratik davranışı mı pekiştireceği konusunda iki farklı eğilim bulunmaktadır. Referandumun pratikte nasıl uygulandığı ve hangi çerçevede işlediği ise bu tartışmayı anlamak adına önemlidir.

Mendelshon ve Parkin (2001: 2), referandumların liberal demokratik sisteme derin etkileri olduğunu savunarak bu uygulamanın karar-verme sürecinde yaygınlaşmasının liberal demokraside dokunulmayan değer, kurum ve süreçleri azaltacağını vurgular. En geniş anlamda 'halkın görüşüne her türlü başvuru' olarak ele aldıkları referandumun kullanımı ya da potansiyel kullanımının fırsat ve zorlamalarını öne çıkarırlar. Yurttaşların, çıkar gruplarının, partilerin, mahkeme ve yürütme erkinin farklı şekillerde tepki vereceğini ve bu şekilde liberal demokrasinin daha önceki halinden farklı bir biçime dönüşeceğini belirtirler. Bu düşüncülere göre referandumun teorisi ile prati-

ği arasında belirgin bir fark bulunmaktadır. Her ne kadar halka görüşlerini sorma düşüncesi referandumun temelinde olsa da referandumu destekleyen toplumdaki elitlerin halka düşüncelerini onaylatma amacı güttüğünü iddia ederler. Bu nedenle temsili ya da doğrudan demokrasiden ziyade *referandum demokrasisi* kavramını kullanan Mendelshon ve Parkin, bu kavramın referandumu şekillendiren kurum ve süreçlere vurgu yapmak anlamına geleceğini belirtirler. Referandum demokrasisi, liberal demokratik sistemde kullanılan referandumun etkisinin, kimin ne zaman hangi konularda karar vereceğine bağlı olduğunun altını çizer. Bu çerçevede demokratik siyasette referandumu şekillendiren kurumsal yapının önemi ortaya konur (Mendelshon ve Parkin 2001: 20). Diğer bir deyişle referandumun dayandığı mekanizmaların anlaşılması, sistemin demokrasiyle olan ilişkisini anlamak adına önemlidir. Bu bağlamda Türkiye'deki 16 Nisan referandumunun da yerleşik düzenle kurduğu ilişki bağlamında incelenmesi gerekir. Hâlihazırdaki siyasal aktörler, parti ve seçim sistemi, medya ve diğer sivil toplum araçları, bürokrasi ve yerel yönetimlerin durumu, genel demokratik düzenin nasıl işlediğini göstermenin yanı sıra referandumlar için de önemli belirleyicilerdir.

Bu açıdan referandum süreçlerinde yerleşik partiler güç kaybedebileceği gibi küçük partilerin önemi de artabilir. Danimarka ve Hollanda'da yapılan çeşitli çalışmalar partilerin referandum sonuçlarını belirlemede çok etkili olmadıklarını göstermektedir. Aday ya da kurum eksenli seçimlerden farklı olmasıyla referandum, doğrudan iletişimin etkisini daha fazla gösterdiği bir alandır. Buna bağlı olarak doğrudan demokrasinin siyasal partileri olumsuz etkilediği sonucu çıkarılabilir (De Vreese, 2006). Aşağıda değinildiği gibi Türkiye açısından bu detayın kısmen işlediği görülebilir. İktidar partisi referandum sonucunda, siyasal alanın bütün noktalarını kontrol altında tutsa da beklediği oy oranına ulaşamamıştır; yine de çoğunluğu korumuştur ve söylemsel zeminini sağlamlaştırmıştır. Ancak 2019'da yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimleri için oy oranının sınırda bulunduğu da farkındadır. Küçük parti-

ler kısmen öne çıksa da güçlü partilerin pozisyonlarını koruduğu görülebilir. Seçimler ve demokrasinin sayıca fazla olmak düşüncesiyle eşleştirilmesi durumlarında bu türlü sonuçların oluşması normal görülebilir. Fakat böylesi bir bakış açısı, demokrasiyi çoğunluğun kararı olarak sabitleyeceği için; sayıca geride/azınlıkta kalanlar, siyasal tartışmaların da dışında bırakılabilir hale gelir. O halde demokrasi eleştirisi ve liberal temsili demokrasinin yetersizliğine yönelik itirazlar bağlamında referandumu öne çıkarma isteği, sadece demokrasiyi güçlendirmek değil onu minimize etmek açısından da kullanılabilir kılınmaktadır. Avrupa'da aşırı/radikal sağın söylemlerinde bunu görmek mümkündür. Küreselleşme evresinde devletlerin egemenlik haklarının zedelendiği, yabancılara ve göçmenlere verilen haklarla halkın çoğunluğunu oluşturan kesimlerin asıl değerlerini geride bıraktığına dair bakış açısı sağ-popülizmin demokrasiye yönelik eleştirilerinin temelini oluşturur (Mudde, 2005; 2007; Minkenberg, 2001; Fennema, 2005; Pelinka, 2013). Demokrasiyi daha dar bir halk ve biz yaklaşımıyla ele alarak diğerlerinin görüşlerini sınırlamak için de liberal demokrasinin getirdiği değerler sorgulanmaktadır. Dış etmenler, onların içerideki işbirlikçileri ve diğer düşmanca söylemlerin ilerlemesiyle toplum içinde *bozulmuş* ve *saflığını koruyan* kesimler şeklinde bir ayrım güçlenmekte, bu da seçim süreçlerindeki ayrışmaları körüklemektedir. Söz konusu süreç Avrupa'da kurumsal olarak bir değişiklik yaratmasa da söylemsel bazda merkez partilerin radikal görüşlerden etkilendiği ve uzun vadede bu radikal görüşlerin kendi kurumları ya da partileriyle değil ama merkezi etkileme gücüyle sistemi değiştirebileceği öne sürülmektedir (Mudde, 2013, 2014).

16 Nisan 2017'de gerçekleştirilen referandum sürecinde yukarıda bahsi geçen kimi noktaların hayata geçtiği görülebilir. Referandum her ne kadar anayasal-olarak şekillenmiş yasal prosedürler tarafından uygulamaya geçse de yerleşik siyasal yapı ve kültür Türkiye'deki referandumun işleyişini belirlemiştir. Türkiye siyaseti toplum değil devlet merkezli şekilde, ancak devletin de kurumlar değil kişiler üzerinden ele alındığı bir çer-

çevrede işleyebilmesi nedeniyle 16 Nisan anayasa referandumunu, siyasetin ortak konular üzerinden değil kişiler üzerinden genişlemesine ve üstelik onların onayı veya reddine dönüşen bir mekanizmaya doğru daraltılmasına yol açmıştır. Sonuçlar açısından da, evet kampanyası yapan partilerin önceki seçimlerde aldıkları oy oranından daha az bir evet oyu çıkarabilmeleri, De Vreese'nin partilerin sonuçları belirleme sürecinde doğrudan etki edemediğine dair tespitiyle uyumludur. Keza küçük partilerin kararlarının genel seçimlerdeki oy oranlarından daha fazla etkili olduğu bir deneyim yaşanmıştır. Bu anlamda BBP ve SP gibi meclis dışındaki partilerin evet/hayır cephesinin hangisinde yer alacağı önem kazanmıştır; bu partiler özellikle yer yer güçlü oldukları şehirlerde öne çıkmışlardır. Bu kritik konum, 2019 seçimleri öncesinde ittifak tartışmalarına/arayışlarına da yansımıştır. Dolayısıyla süreç ve sonuç açısından 16 Nisan referandumunun Türkiye'de yerleşik olan çoğunlukçu demokrasinin işleyişine yaptığı etkinin ne yönde olduğu tartışmalıdır.

BİZ-ÖTEKİ İKİLEMİ ÜZERİNDEN 16 NISAN'IN POPÜLİST YÜZÜ

Popülizm kavramı temel olarak "bozulmamış biz" ya da iradenin sahibi olan millet/halk ile "bozulmuş/çürümüş onlar" ya da elitler (Müller, 2016: 36) imgelemine dayanır. Eskiden kopma ya da altın çağ metaforuna dayanan daha eskiye gitme, popülizmin aradığı yöntemlerdir. Popülizmin eskinin yerine yeni bir halk kurma isteği, Laclau'daki gibi bir boş gösteren sıfatıyla farklı şekillerde işleyebilir. Halkın ne olduğu/olacağı, siyasetin nasıl kodlandığıyla yakından ilgilidir. Yeni halk, siyasetteki çoğunluk ve çekişme aracılığıyla ortak olanı birlikte kurarak mı yoksa farklı olanın siyasette sessizleştirilmesiyle mi kurulacaktır? Avrupa'da yükselen radikal söylemlere paralel olarak Türkiye'de de bütünleştirici ve kapsayıcı bir popülizmden ziyade çeşitli kesimleri dışarıda bırakma ve bunları demokrasi düşmanı gibi gösterme eğilimi daha belirgindir. Sağ-popülizm olarak sınıflanabilecek bu bakış açısı, demokrasiyi genişletmekten ziyade daraltmayı amaçlar. Buna göre gerçek demokrasi, gerçek bir halkın, birbirine

benzeyen ve aynı olan çoğunluğun elinden çıkacaktır. Böylece hem liberalizmin yerleşik kurumlarına, örneğin partilere ve temsilcilere, bir güvensizlik hem de demokrasinin kapsayıcılık ve çoğulculuğuna dair bir şüphe vardır. Liberal demokrasiye yönelik bu eleştiriler, Avrupa Birliği'ne ve küresel ekonomik düzene yönelik eleştirilerle birlikte, özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde kendini yoğun olarak göstermektedir.

Bu çerçevede 16 Nisan referandum sürecinde Yıldırım'ın miting konuşmalarında,⁶ anayasa değişikliklerine hayır oyu verecek olan kesimlerin biz-öteki ikiliği üzerinden adeta *düşman taraf* olarak işaretlendiği görülmektedir. Kutuplaştırıcı siyaset dilini konsolide eden bu tavır, referandumun özünü oluşturan anayasa değişikliklerinin siyasal temelde ele alınıp tartışılması yerine,⁷ hayır'ı ve hayırcıların şer ve kötülük temelinde damgalamaya, hayırcı muhalefeti "her icraata karşıtlık" temelinde olumsuzlamaya, dolayısıyla 'memleket ve hizmet karşıtlığına' hapsedilmesine dönüşmüştür.⁸ Öyle ki, Aydın'ın konuşmasında (10.04.2017) "arızalı hayırcılar" olarak adlandırılan muhalefeti karakterize eden sadece şer ve kötülük hali değildir; ondan daha da önemli olan husus bütün hayırcı cephenin tek bir potada eritilerek türdeşleştirilmesidir.⁹ Tek bir potada eritilen aktörler PKK, FETÖ, Kandil, Pensilvan-

6 Metindeki iddiaları somutlaştırmak adına miting konuşmalarından yapılan alıntılar, Yıldırım'ın o konuyla ilgili olarak sıklıkla tekrarladığı ve en karakteristik olan sözlerini örneklemek adınadır.

7 Yıldırım, referandum kampanyasının son gününde "18 madenin içeriğini konuşmaya fırsat" bulamadığını bizzat dile getirmiştir.

8 "Dünyanın en kolay işi 'hayır' demektir. Güzel işlere bunların 'evet' dediğini hiç görmedik ama biz bu yola çıkarken kolay seçmedik, zora talip olduk çünkü 'evet' deyince değişim olur, 'evet' deyince gelişim olur, 'evet' deyince yenilik olur, 'evet' deyince kalkınma olur, ilerleme, refah olur. Her yeniliğe her değişime 'hayır' diyenler, yan gelip yatanlar, rahatını bozmayanlar işte geçmişte Türkiye'ye büyük bedeller ödettiler" (Nevşehir, 04.03.2017).

9 "Bir yandan PKK terör örgütü, bir yandan FETÖ terör örgütü, bir yandan Avrupa'nın bazı ülkeleri işi gücü bırakmışlar 'hayır' için çalışıyorlar, 'hayır' kampanyası yapıyorlar. Hadi onları anladık. Onlar Türkiye'nin büyümesini, gelişmesini istemiyorlar. Peki CHP'ye ne oluyor? Hadi HDP'yi de anladık. CHP anamuhalefet partisi sana yakışır mı HDP'nin kuyruğuna takılmak, 'hayır' kampanyası yapmak?" (Kırıkkale, 04.03.2017).

ya, HDP, CHP, Almanya ve Hollanda başta olmak üzere Avrupa ya da (milliyetçi-muhafazakâr sağın diliyle) *Batı* yekvücut biçimde anayasa değişikliklerine tavır almış görünmektedir.¹⁰ Bu bağlamda referandum, adeta *iyi* ile *kötü* ya da melek ile şeytan arasındaki bir mücadeledir. Evet (*biz*)-hayır (*onlar*) cephesinin bu türlü *iyilik* ve *kötülük* ayrımı üzerinden “etik bir bağlama” yerleştirilmesi, söz konusu ayrımın siyasal değil “etik bağlamda kalınarak sorunsallaştırılması”nı; o da beraberinde “demokrasinin telafisi mümkün olmayacak biçimde krize sürüklenmesine” de yol açabilme potansiyeli barındırmaktadır (Akkoç, 2010). Öte yandan şer ve kötülük ittifakı olarak yaftalanan *hayır* cephesinde yer alanlar milli iradeyi somutlaştıracak bütün bir halkı/milleti de karakterize etmemektedir. *Evet* ve *hayır* cephesinin bu türlü anlamlandırılışı, popülizme has bir özelliği açık etmektedir: milletin/halkın kim olduğuna karar verme yetkisi. Halk/millet, 15 Temmuz gecesi “Türkiye’ye... demokrasiye... milli iradeye... Recep Tayyip Erdoğan’a, Başbakanı, hükümete sahip çıkan” (Çankırı, 16.03.2017) ve referandumda da *evet* oyu verecek olan, homojen ve çoğunluğu oluşturan bir topluluk olarak kavranmaktadır.¹¹ Muştulanan ve arzu edilen ise anayasa değişikliğine karşı tavır alan bütün bir muhalefeti etkisiz ve sessiz kılacak, dolayısıyla Türkiye düşmanlarına¹² dersini verecek bir çoğunlukla *evet* cephesinin elde edeceği *zaferdir*.¹³ Böyle-

ce hayırcı cepheyi oluşturan muhalif aktörlerin siyasette pay sahibi olma hali/hakkı daraltılarak, hem muhalif oluşları hem de sayısal olarak azınlıkta kalışları çerçevesinde meşru siyasal alanın dışına atılmalarına sebebiyet verebilecektir. Siyaseti bu yönde kavramanın *hakkı ve güçlü olan millet* ile *haksız ve azınlıkta kalan muhalefet* arasındaki mesafenin açılmasına yol açacağı, bunun kutuplaştırıcı siyaset yapma biçimiyle desteklendiğinde ise siyasal alanın ve mücadelenin daralmasına zemin hazırlayacağı vurgulanmalıdır. Siyasal alan ve mücadelenin daralması ise, demokrasiyi hem teorik hem de pratik anlamda genişletme imkânından yoksun bırakacaktır. Bu çerçevede düşünüldüğünde 16 Nisan, *yeni Türkiye* retoriğini bir kez daha yenileme olanağı yaratacak ve bu *en yeni Türkiye*, bir bakıma demokrasi ve milli irade düşmanı olarak yaftalanan muhalefetin ve mevcut anayasanın “ayak bağı”¹⁴ olma haline son vererek inşa edilebilecektir. Böylesi bir sağ-popülist kavrayışın demokrasiyi, referanduma rağmen daraltacağı açıktır. Çünkü demokrasinin, anayasa değişikliğine *evet* oyu verecek olan ve dolayısıyla milli iradeyi ete kemiğe büründüren *homojen* ve çoğunluğu oluşturan bir seçmen kitlesi aracılığıyla yaşama geçirilebileceğine inanılmaktadır. Bu durumda, Abts ve Rumments’i (2007: 409) takip ederek söyleyecek olursak Yıldırım, bir bakıma AKP’yi homojen bir kitle olarak gördüğü millet/halk ile özdeşleştirmekte, hayır oyu verecek olan *ötekileri* ise millet/halk karşıtlığına yerleştirmiş olmaktadır. Siyaset bu bağlamda felsefi değil teknik bir mesele, siyasal sistem ise adeta bir makine olarak kurgulanmakta ve makinenin çalışma prensibi de basitçe seçme eylemine indirgenmektedir.¹⁵ O nedenle anayasa değişikliği, Yıldırım’ın

10 “Terör örgütü, Kandil karşı çıkıyor mu? ‘Evet çıkarsa biz biteriz’ diyor... Başka kim karşı çıkıyor? FETÖ karşı çıkıyor. Almanya’da, içeride dışarıda sürekli propaganda yapıyor. ‘Aman hayır verin, hayır verin’ diyor... Başka kim karşı çıkıyor? Avrupa ülkelerinin bazıları da karşı çıkıyor. Öylesine karşı çıkıyorlar ki terör örgütlerinin orada kampanya yapması için her türlü imkanı sağlıyorlar” (Ankara/Sincan, 14.04.2017).

11 “Şimdi o günün, 15 Temmuz’un nöbetçileri 16 Nisan’ın evetçileri burada” (İstanbul’da Büyük Sivas Buluşması, 31.03.2017).

12 Referandum sürecinde tarihler 16 Nisan’a yaklaştıkça hem yeni anayasa sihirli bir değnek misali her sorunu çözecek bir araç olarak formüle edilmiş, hem de hayır cephesinin düşmanlaştırılarak sunumu daha katı bir hal almıştır: “...Bütün bunlar karşı çıkıyorsa demek ki biz doğrusunu yapıyoruz. Millet düşmanları, Türkiye düşmanları karşı çıkıyorsa, bize yakışan ‘evet’ demektir” (İzmir/Buca, 11.04.2017).

13 “Şimdi ufukta, yakın gelecekte bir zafer daha var. Biz o zaferi de milletimizin ‘Evet’ diyerek kazanacağına yürekten inanıyoruz” (Kahramankazan, 26.02.2017). “Şunu unutmayın,

‘evet’ çıktığında Türkiye’nin bütün düşmanlarının hevesleri kursağında kalacak. Terör örgütleri diz çökecek. Vesayet odakları ‘el aman’ dileyecek. Türkiye’nin büyümesinden, gelişmesinden rahatsız olanlar diz çökmeye mahkûm kalacak” (Balıkesir, 11.03.2017).

14 “Türkiye’nin geleceği için, gençlerimizin geleceği için, yeni anayasa için bugün karşınızdayız. Bu sorunu çözeceğiz ve ayak bağı olan, huzumuzu kesen darbe kalmıtısı bu anayasanın da inşallah ‘evet’ oylarınızla kurtulmuş olacaktır.” (İğdir, 22.03.2017).

15 “Zırt-ırt seçim yok. Seçim bitecek, geçim devam edecek. Karar verilir sandıklar açıldığında ve cumhurbaşkanı seçtiliniz. O andan itibaren hükümet başladı. Beş yıl boyunca işler

konuşmalarında sadece siyasal nitelikli sorunlara çözüm olarak sunulmamakta; iş ve aş üretmeye dönük bir hamle biçiminde formüle edilmektedir. Yeni anayasanın 'otoban, otomatik vitesli araç, hız (tutkusu)' gibi metaforlarla birlikte anılmasını bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Anayasa değişiklikleri sonrasında ortaya çıkacak yeni düzen, yoğun biçimde vurgulanan güçlü Türkiye retoriği eşliğinde kurgulanmaktadır. Bir başka deyişle, referandum sürecinin popülist söyleme dayanan yanları özellikle Türkiye'nin daha da güçleneceği, eski sistemin yarattığı krizlerin aşılabileceği, sandık sonucuyla eş tutulan milli iradenin daha fazla ortaya çıkacağı vb. noktalara odaklanmaktadır. Bu çerçevede anayasa değişikliklerinin özdeşleştirildiği olası gelişmeler karşımıza uzunca bir liste çıkarmaktadır: Güçlü Türkiye'yi kurma, daha fazla büyüme, krizlerden kurtulma, demokrasiyi güçlendirme, aydınlık bir gelecek, istikrar, her türlü engel ve ayak bağlarından kurtulma, diriliş ve yükseliş, daha itibarlı bir Türkiye, çağ atla(t)ma, daha fazla fabrika, gençlere daha fazla iş, kutlu yolculuk/yürüyüş, kalkınma, engelsiz koşu, ülke bekası, sandıkta garantili hükümet sistemi, darbe ve vesayet sonu, güçlü hükümet, terörü bitirme ya da daha etkili mücadele vb. Birbiriyle doğrudan ilintili olmayan, üstelik anayasa değişikliği ile ilgisiz birtakım beklentilerin ilişkilendirilmesini "Türkiye'yi uçuracağı" iddiasıyla rasyonalize eden Yıldırım, bu sayede siyasal alanda "gereksiz tartışmaların da sona ereceğini" ifade etmektedir (Amasya, 01.03.2017). Sona erdirilmesi arzulanan "gereksiz tartışmalar"dan kastın *kamusal tartışma* olduğuna şüphe yoktur. Fakat kamusal tartışmaların sonlandırılması beraberinde siyasal olandan uzaklaşmak, siyaseti teknik bir mesele ya da idare ile özdeşleştirip siyasal olanı aşmak, hatta siyasal olanı seçim ve oy verme davranışıyla ilişkilendirerek demokrasiyi eksik ve yanlış bir yoruma tâbi tutmak anlamına gelecektir.¹⁶ Böylece adeta bir tür sihirli değnek gibi taç-

yapılacak. Eğer böyle olmazsa Ilgaz Tüneli nasıl yapılır, yapılabilir mi?" (Çankırı, 16.03.2017).

16 "Tarih boyunca siyasal tartışmayı donduranların, bunu Devlet'i, Tanrı'yı, Bilim'i veya Sermaye'yi merkeze alan, onlar adına hareket eden özcülükler üzerinden yaptıkları" (Taşkın, 2007) hatırlanmalıdır.

DENİZ KARAGÖL

landırılan referandum, içerdiği maddelerin oylanmasından ziyade büyüme, refah ve terör gibi yapısal sorunlara dair bir projenin oylamasına dönüşmüştür. Başka bir deyişle referandum, anayasal değişiklikler için yapılsa da esasen daha farklı ve kurucu bir anlam yüklenmiş; anayasa değişikliğinden çok yeni bir anayasa oylaması gibi görülmüştür. Bu anlamda söz konusu olan –tam da Butler ve Ranney'm belirttiği üzere– anayasal olarak gerekli bir referandum olsa da, sürecin hükümet-kontrollü bir referandumla dönüştüğü söylenebilir.

Referandumda oylanılan maddelerin meşrulaştırılması ise *eski ve yeni Türkiye* arasındaki farkın tespiti ve bunun uzun vadede etkileriyle güçlendirilmiştir. Bu maksatla sıklıkla *eski Türkiye* krizlerle ilişkilendirilmiş biçimde dile getirilirken, krizlere sebebiyet veren değişken olarak da *eski anayasa* ve onun inşa ettiği kurumsal yapı sorumlu tutulmuştur. Diğer bir ifadeyle, *eski anayasa* her daim sorun ürettiğinden 16 Nisan'da referan-

duma sunulan değişiklikleri yapmaya mecbur kalınmıştır. Krizler bahsinde 2002 öncesinde DSP-ANAP-MHP koalisyon hükümeti en önemli gösteren olarak karşımızda durmaktadır. Zira dönemin cumhurbaşkanı Sezer ile başbakanı Ecevit arasında yaşanan ve 'anayasa kitapçığı fırlatma' eylemi ile karakterize edilen, sonrasında ekonomik krize dönüşen vakia pek çok mitingde 16 Nisan'ı ya da Evet'i meşrulaştırıcı bir örneğe dönmüştür.¹⁷ Yaşanan ekonomik krizler ve oluşan borç miktarı, *olmasaydı kaç tane köprü, havaalanı, kaç kilometrelik otoban vs. yapılırdı veya 'bugün milli gelir rakamı ne olurdu' türü analogiler ile yurttaşlara aktarılmıştır.*¹⁸ Anayasal değişikliklerin meşrulaştırılma pratiği olarak eski Türkiye'ye ait krizlerin sıklıkla hatırlatılışı, yeni düzenin 'istikrar, ilerleme, büyüme, güçlü hükümet' vb. söylemler üzerinden anlamlandırılışı ile birlikte ele alındığında aslında Yıldırım ve iktidar partisinin nazarında siyaset'in "sorunların çözümü olarak değil, nedeni olarak algılandığı" iddia edilebilir. "Sorun üreten bir mekanizma olarak algılanması" siyaseti "ahlaki (bir) varoluş krizi" (Çınar, 2001) içine düşürmektedir. Bu nedenle siyaset yapmaktan ziyade 'memleket için çalışan ve hizmet üreten' AKP iktidarları bu tür krizleri bitiren aktör olarak sunulmakta, üstelik çalışan ve hizmet üreten AKP iktidarlarının bütün bu hizmetleri "şeytan taşlayarak" yerine getirdiği ifade edilmektedir: "Bunları yaparken bir yandan da şeytan taşlamayı ihmal etmedik. Ha babam önümüze çıktılar, engeller koydular. Engelleri aşa aşa geldik" (Gümüşha-

ne, 17.03.2017).¹⁹ Burada bahsi geçen ve taşlanan şeytanın, söz konusu yatırımlara/hizmetlere karşı çıkan muhalefeti karşıladığı açıktır.

Taşlanan şeytan aynı zamanda darbe ve vesayet ilişkilerinden beslenen, bu nedenle terörü de bir türlü bitiremeyen *eski düzeni* karakterize etmektedir. Vesayet odakları ve darbe destekçileri Menderes'i idama götürmüşler,²⁰ kendilerinin iktidar olamayacağını bildiklerinden vesayet ve darbe ilişkisiyle hükümetlerin hep zayıf kalmasını sağlamışlar,²¹ üstelik bu sistem dolaylı olarak da terörü beslemiştir. Dolayısıyla vesayet ve darbeci zihniyete sahip seçkin azınlığın sembolize ettiği *eski düzen* hem kurumsal hem de zihniyet olarak itibarsızlaştırılmakta;²² düzenin itibar kazanabilmesinin tek yolu da popülist bir mantıkla *karizmatik* bir tek adamın ve onun partisinin temsil ettiği milli iradenin bu gücü yeniden devralması biçiminde formüle edilmektedir. Fakat devralınacak olan kamu gücü aynı zamanda oylanacak olan anayasal değişikliklerle birlikte kurgulanan yeni bir düzen olmalıdır. Çünkü mevcut sistemde yurttaşın milletvekillerini seçtiğini ama hükümeti, hükümetin başında kimin olacağını seçemediğini ifade eden Yıldırım, 1960 sonrasında her cumhurbaşkanlığı seçiminin bir kriz yarattığını ve bu krizi yaratımların kimler olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: "Cumhurbaşkanı seçile-

17 "Sezer'i anlaşular seçtiler, kısa süre sonra onlar da papaz oldu, birbirlerine girdiler. Bu sistemin arızasından kaynaklanıyor. Bu sistem baba ile oğlu birbirine düşürür, onun için değişmesi lazım, keyfi iş yapmıyoruz" (Amasya, 01.03.2017).

18 "Sezer, Ecevit kriz yaşadı. Ne oldu, anayasa kitapçığı fırlatıldı, hakaretler havada uçtu. Ne oldu, borsa çöktü, faiz fırladı gitti. Türkiye'nin bir gecede 23 bankası battı. Merkez Bankası 7 milyar kaybetti, buhar oldu. Faizler aldı başını gitti... 15 yıldır hâlâ bunların borcunu ödüyoruz. Tam 192 milyar ödedik. Bu paraları, o borçları ödemeseydik ne kadar çok iş yapardık. En az Yavuz Sultan Selim Köprüsü gibi 350 tane daha yapardık" (Burdur, 24.03.2017). Anayasa kitapçığı fırlatma ve sonrasında oluşan kriz ve borç miktarının ayrıntılı olarak örneklendirilip izahı için, İzmir Kınık, Bolu, Artvin, Karabük, Muğla, Niğde, Edirne, Kırklareli, Kayseri, Osmaniye ve Mersin'de yapılan miting ve diğer toplantılara bakılabilir.

19 *Seytan taşlama* retoriği, benzer ifadeler üzerinden Balıkesir, Isparta, Bitlis, Uşak, Muğla, Karaman, Niğde, İzmir Karabağlar, Gaziantep, Osmaniye ve Ankara mitinglerinde de dillendirilmiştir.

20 Bartın, Sinop, Nevşehir, Bingöl, Muş, İzmir, Bolu, Düzce, Artvin, Bayburt, Erzincan, Isparta, Bitlis, Uşak, Muğla, Niğde, Edirne, Kırklareli, Van, Kayseri, Osmaniye, İstanbul, Aydın ve Kütahya mitinglerinde Menderes'e karşı yapılan darbe ve idam hatırlanmaktadır.

21 "Geçmiş dönemlerde %30-20 ile ülke yönetilebiliyordu, aslında yönetilemiyordu, Türkiye kaybediyordu. Zayıf yönetimlerin düşmanı vesayettir. Darbe heveslileri zayıf yönetimleri çok sever. 'Otorite boşluğu olsun biz de bedavadan işe konalım' düşüncesindedir" (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fahri Doktora Töreni, 27.03.2017)

22 "Kılıçdaroğlu galiba o günleri özlüyor. Çünkü o, SSK'nın başındayken böyle işler vardı. Kurumu 2 katrilyon zarara soktu. O günlere hasret duyanlar bugün 'Hayır' diye bağırıyorlar" (Gümüşhane, 17.03.2017); "Ne zaman iktidara ortak olularsa muhakkak bir ekonomik kriz yaşandı. Diz boyu yoksulluk. Türkiye benzin, yağ, gazyağı, tüp kuyruklarının hep bunların zamanında gördü. Türkiye bunların döneminde meteliğe kurşun attı" (Ardahan, 15.03.2017).

cek, birtakım çevreler sancılanmaya başlıyor (...) Onların kim olduğunu 27 Mayıs'ta, 12 Mart'ta, 12 Eylül'de, 28 Şubat'ta, 27 Nisan cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi ve 15 Temmuz'da gördük" (Amasya, 01.03.2017). Oysa yapılan anayasa değişiklikleri sonrasında yeni sistem ne darbecilere, ne vesayet severlere, ne de teröre imkân verecektir: "16 Nisan'dan sonra bu meseleyi memleketin gündeminden tamamen çıkartacağız. Kendi ürettiğimiz imkânlarla, silahlarımızla, savunma sistemlerimizle terörün üzerine kararlılıkla gideceğiz. Bundan çok korkuyorlar. Ne diyor bölücü terör örgütü 'Evet' çıkarsa biz biteriz. 'Evet' çıkacak, siz de biteceksiniz, terör örgütü de bitecek" (Nevşehir, 04.03.2017); "16 Nisan'a 'evet' demek, 'cuntaya dur' demek, 'PKK'ya, FETÖ'ye, terör örgütlerine dur' demektir" (Burdur, 24.03.2017). Popülizme özgü bu türlü bir kavrayışın demokrasiyi temsili nitelikten arındırıp bir tür doğrudan demokrasi biçimine yaklaştırdığı da gözden kaçırılmamalıdır. Sonuçta ülkenin geleceğini böylesine değiştirip dönüştürecek değişikliğe hayır diyenler, darbeci ve vesayet severlerin etkisi altında çürümüş düzenin taraftarı olarak damgalanmakta; bilhassa terör örgütlerinin ve muhalif partilerin hayır çatısı altında birleştiği iddiaları, karşı cepheyi kökten bir şekilde etiketleyerek şeytanlaşmaktadır. Bu anlamda hayır oyu verecek olanlar, bütünlük toplumunun bir parçası olmaktan ziyade toplum içinde bozgunculuk ya da bölücülük yapanlar olarak kodlanmakta, 16 Nisan referandumu da bu çerçevede toplumun demokratik eğilimlerini güçlendirmekten ziyade bir kesimin ayrımcılığa maruz bırakılmasının emarelerini içermektedir.

MİLLİ İRADE RETORİĞİ YA DA DEMOKRASININ NE'LİĞİNE DAIR

Ankara'da Sivil Toplum Kuruluşları ile Buluşma Toplantısı'nda (14.04.2017) demokrat olmanın gereğini "her türlü yetkinin, egemenliğin, iradenin millete ait olduğunu kabul etmek" ve "milletten başka hiç kimseye bir güç izafe etmemek" olarak ifade eden Yıldırım, milli irade retorüğünü popülist temelde yorumlayarak bir bakıma demokrasiyi boş bir gösterene dönüştürmüştür. Örneğin "siyasetçiler hata yapar, millet düzeltir" diyen Yıl-

dırım, milletin "bugüne kadar yanlış bir karar verdiğini" görmediğini belirtir (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fahri Doktora Töreni, 27.03.2017). Yıldırım'ın nazarında "siyasetteki dertlerin dermanı (olan) millet'in "iyileştiremeyeceği, tedavi edemeyeceği hiçbir hastalık, dert yoktur" (Yozgat, 04.03.2017). Ona göre Kurtuluş Savaşı'ndan İstiklal Mücadelesi'ne ve Cumhuriyet'in kurulmasına kadar pek çok önemli gelişmeye "millet karar vermiştir". 16 Nisan referandumu ile millet bu kez de "cumhuriyetin ve demokrasinin gücüne güç katacaktır" (Tokat, 01.03.2017). Buradaki mantık silsilesinin gösterdiği üzere referandum doğrudan millet iradesiyle, referandumda alınacak kararlar da demokrasiyle ilişkilendirilmiştir. Böylesi bir illiyet bağının asıl problemli yanı ise, anayasa değişikliğinin tek adamlık ya da diktatörlük benzeri bir yapı doğuracağına dair eleştirilere verdiği yanıtlarda ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, "seçim olan yerde diktatörlük" olamaz ya da milletin "patron" olduğu yerde diktatörlük doğası gereği olmayacaktır: "milyonlarca insanın %50'den fazla oyla seçtiği yerde diktatörlük olur mu? Onun için tek adam doğru, tek adam olacak ama patron siz olacaksınız, millet olacak" (Kayseri, 02.04.2017).²³ Bütün yürütme gücünün tek bir aktörün elinde toplanacağı ve bunun çoğulcu/liberal demokratik modeli bozacağı noktada, ortaya bir tür "tek adam"lık mekanizmasının çıkacağı –en azından kavramsal olarak– kabul ve teslim edilse bile, bunun demokratik sistemin işleyişini itibariyle bir problem yaratmayacağı da o tek adamı seçen milletin iradesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu anlamda seçim, demokrasi için gereklilik koşulu olmasının ötesinde yeterlilik koşuluna dönüşmüş ve üstelik seçilecek tek adamın "vesayetçilerin, bölücülerin adamı değil, milletin adamı" (İzmir/Bayraklı, 12.04.2017) oluşu da demokratik sistemin işlerliğinin teminatı olarak sunulmuştur. İradenin/egemenliğin gerçek sahibi olan bozulmuş millet aracılığıyla seçilecek tek adam, devlet

23 "Patron millet" metaforuyla 'seçim varsa diktatörlüğün/tek adamlığın olamayacağına' dair izahat pek çok mitingde benzer ifadelerle dile getirilmiştir. Bu maksatla özellikle Bartın, Nevşehir, Bingöl, Muş, Bolu, Yalova, Artvin, Çankırı, Gümüşhane, Erzincan, Sivas, Iğdır, Tunceli, Burdur, Kars, Kayseri, Osmaniye ve Ankara mitinglerine bakılabilir.

gücünü haksız biçimde ele geçirmiş ve vesayet altında tutmuş olan seçkin azınlığa –daha özelden ise kastedilen her daim CHP’dir–²⁴ karşı milletin iradesini ortaya koyacak ve gerçek millete ait olanı geri alacaktır. Böylece halkın onayını alarak seçilmiş bir siyasal aktör olarak *tek adamın* sadece siyasi anlamda değil daha geniş bir çerçevede yetkilendirildiği ve seçildiği kavrayışını görmek olanaklıdır. Böylesi bir yetkilendirmeye cevaz verdiği için de seçimler, tek başına kutsanmakta ve demokrasinin tek göstergesi haline gelmektedir.

Seçim ve millet iradesinin kavranma biçiminin, demokrasinin özü olan *denetim ve güvenoyu* ilkesini de ters yüz ettiği anlaşılmaktadır. Denetim ve güvenoyunun yerine ikame edilen yine millet iradesidir. Zira Yıldırım, Niğde’de (28.03.2017) yeni sistemde “hükümet ku-

ruldu kurulmadı, güvenoyu aldı almadı” derdinin ortadan kalkacağına işaret eder. Çünkü Yıldırım’a göre güvenoyunu “Türkiye, 80 milyon verecek”tir.²⁵ Buradaki güvenoyu ya da yürütmenin denetlenmesi meselesi milli irade retoriğiyle öylesine değersizleştirilmekte ve popülizme alet edilmektedir ki, demokratik idarenin olmazsa olmaz niteliğindeki ilkesi bir bakıma *teferruata* dönüşmektedir: “Efendim gensoru, güvenoyu yok. Kardeşim 80 milyonun güvenoyu verdiği, vekiller güvenoyu verse ne olur vermese ne olur? Güvenoyunu millet veriyor, hükümeti millet kuruyor. Gensoruyu kime vereceksin? Millet zaten gensoruyu veriyor seçime geldiği zaman. Çalıştıysa ‘tamam’ diyor, yoksa biletini kesiyor” (Kayseri’de Kanat Önderleri ve STK’lar ile Buluşma Toplantısı, 02.04.2017).²⁶ Bu ve benzeri ifadeleri sıklıkla dile getiren Yıldırım, seçim sonucuna odaklı bir çoğunlukçu demokrasiyi savunurken liberal demokratik sistemde savunulan kurumların yapacağı denetimi ikinci plana atmaktadır. Popülist siyasete özgü bu argümanlar Abts ve Rumments’in (2007: 421) belirttiği üzere demokrasiyi kesintiye uğratacak “pro-totaliter” nitelikler barındırmaktadır. Kaldı ki, buradaki “çalışma” eylemi ile kastedilenin tam olarak ne olduğu belli olmadığı gibi, milli irade retoriği de basitçe çoğunluk ile eşitlenmekte, o çoğunluk ise halkın gerçek ve milli olan yanını işaretlemektedir. Başka bir deyişle, iktidar partisi kendi seçmenini ya da kendi siyasal cemaatini milletin bütünüyle eşitlemiş olmaktadır. Öte yandan yurttaşın görüşünün herhangi bir denetime ya da eleştiriye tâbi tutulmaması, özellikle sivil toplum ve kamuoyundaki tartışmaları da bitirecek bir önalmaya dönüşmektedir. “İki iradenin olduğu yerde mutlaka sorun çıkıyor” diyen Yıldırım’ın sözleri, çoğulculuğun demokrasiye zarar verdiğini savunan çizgidedir. Dolayısı-

24 Referandum kampanyası boyunca hayırcı cephenin kimler olduğu her defasında tek tek hatırlatılmış olmasına rağmen, anayasa değişikliğinin kime karşı yapıldığının izahında *baş düşman* rolüne CHP oturtulmuştur. Çünkü CHP milletin iradesini engelleyen [“Bunlar, hiçbir zaman millete güvenerek yol yürümemişlerdir. Onun için de Türkiye’de CHP millet iradesiyle iktidar olmayı değil, karambolden, vesayetlerden, dayatmalardan kendine iş çıkarmanın hep arayışı içerisinde olmuştur” (Elâzığ, 23.03.2017)], darbeler yap(tır)an [“Bugün bu CHP, 1950’den beri 67 yılda tek başına iktidar olmadı. Ancak darbelerin arkasından bir fırsat bulursa iktidarın bir tarafından tutundu” (Uşak, 26.03.2017)], vesayetçi anlayışa sahip olan [“CHP zihniyeti demek, vesayet, bürokrasi, engel demektir, her şeye takoz olmak demektir” (Bayburt, 17.03.2017)], halkın çıkarlarını gözetmek yerine seçkin bir karakterle hizmetlere karşı çıkan [“CHP AK Parti’nin Türkiye’ye eser kazandırmasına ve hizmet etmesine tahammül edemiyor... bu tahammülsüzlük neticesinde farkında olmadan millete düşmanlık yapıyor” (Kayseri, 02.04.2017)], milli değerlere karşı olan [“Peygambere saygısızlık ne haddine. Bunların, bu aziz milletin inançlarına bile saygıları yok” (Bayburt, 17.03.2017)], tembel [“Bunlar çalışmayı sevmeyler. Bu sistemle beraber çalışmak zorunda kalacaklar. Milletin gözüne girmek için daha çok çalışacaklar ama bunların çalışma alışkanlıkları yok, bunlar bedavacı...” (Muş, 05.03.2017)], FETÖ ağızyla konuşan dolayısıyla demokrasi karşıtı tavır içinde olan [“Sayın Kılıçdaroğlu, Yenikapı’da başka şeyler söylüyordu, şimdi FETÖ’nün ağızyla konuşmaya başladı. Hainler başarısız olunca kontrollü darbe laflarıyla 80 milyon vatandaşımızın bu zaferine gölge düşürüyor” (İzmir, 09.04.2017)], dış güçlerle birlikte hareket eden [“Bakın Avrupa’da bazı ülkeler, CHP hayırcı ekibiyle aynı şarkıyı söylüyor, aynı dili konuşuyorlar” (Ardahan, 15.03.2017)] kısacası milli irade düşmanı bir öze sahip aktör olarak kavranmaktadır. Referandum kampanyası da bu anlamda anayasa değişikliklerinin kazandıracakları üzerinden değil, ağırlıkla CHP’nin sembolize ettiği eski Türkiye karşıtlığı üzerinden tartışılmıştır.

25 Seçimdeki iradenin özel olarak seçime iştirak eden seçmen iradesi olduğu düşünüldüğünde, Yıldırım’ın bahsettiği güvenoyunu verenin 80 milyon olamayacağı açıktır. Dolayısıyla demokratik seçimlerin temel mantığını oluşturan *temsil* yerine bir tür *özdeşleme* halinden hareket edildiği iddia edilebilir.

26 Güvenoyunu milli irade retoriği ile değersizleştiren ifadeler için bilhassa Amasya, Kırşehir, Bingöl, Sivas, Uşak, Karaman, Niğde, Van, Mersin, İzmir, Ankara, Düzce, Artvin, Erzincan, Bitlis, Edirne, Kütahya mitinglerine bakılabilir.

la AKP için *tek ve güçlü bir irade* iyidir.²⁷ Aynı olmak, benzer olmak güçlü bir Türkiye yaratacaktır. Hizmetlerin daha yoğun ve hızlı yapılması için *engel çıkarıcı* farklılıkların aşılması gerekir. Başka bir deyişle, daha fazla yol ve köprü gibi somut yatırımlar için, bunlara daha önce de hayır diyen muhalefet cephesinin sandıkta yenilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır.

Hükümeti hem kuracak hem de güvenoyu verecek olan *millet* (Erzincanlılar Buluşması, 11.04.2017) olduğunda, bu durum hem “millet iradesi dışındaki bütün iradeleri sona erdirecek” hem de “egemenliğin kayıtsız şartsız tecelisinini” getirecektir. Buradaki “hesap sorma” mekanizması sadece seçim ile bağlantılandırılmakta, kurumsal düzeyde bir denge ve kontrol ilişkisi arka planda tutularak halkın yetkilendirilmesi tek kaynak olarak sunulmaktadır. “Efendim güvenoyu kalktı, Meclis denetimi kalktı. Hiçbir şey kalkmadı, vekillerden aldık, asillara veriyoruz. Diyoruz ki, vatandaş seçiyor, güvenoyunu sandıkta veriyor” (Niğde Ticaret ve Sanayi Odasının Düzenlediği Akşam Yemeği, 28.03.2017). Bunun da ötesinde kurumların denetim yetkisi, bir –bürokratik– müdahale hatta darbe olarak nitelendirilmektedir. Demokrasiyi kurumlar arası etkileşimden ziyade halkın sandıkta verdiği karardan ibaret görmek, çoğunlukçu demokrasinin ve denetimsiz siyasetin tercih edildiğinin göstergesidir. Denetim ve kontrol düşüncesi, Türkiye’nin büyümesini ve güçlenmesini engellemek ile eş tutulduğu için popülizmin keskin sınırlarında karşı tarafın zaafı olarak sunulmaktadır. “Halk ne diyorsa, doğru odur” çizgisi liberal demokrasiye karşı olduğu gibi halkın sadece çoğunluktan ibaret görülmesiyle birlikte daha geniş anlamda demokrasinin de sahiplenilmediğine işaret etmektedir. Keza, farklılık ve çoğulculuk popülizmin kötülediği kavramlar olarak referandum konuşmalarına somut olarak yansımıştır.

27 “...ekonominin büyümesi, yollar, köprüler, hastaneler, gençlere iş... Güçlü hükümetlerin farkı bu... Türkiye’de sürekli istikrar ve güçlü hükümetler için 18 maddelik bu değişikliği getiriyoruz. Bu değişiklik Türkiye’de artık seçimden seçime tek başına iktidar çıkaracak. Artık çok parçalı iktidara lüzum yok. Her seferinde tek başına iktidar olacak” (Artvin, 15.03.2017).

Hükümetin doğrudan millet tarafından kurulacak olması, bir yandan mevcut sistemin eleştirisini kendi içinde taşımakta²⁸ ve hatta bu durum “vekil iktidarından millet iktidarına geçiş” olarak adlandırılmaktadır (Kırşehir, 04.03.2017) diğer yandan ise bu durumun istikrarı, hizmeti, istihdamı adeta doğal bir sonuçmuşçasına beraberinde getireceği vurgulanmaktadır. Referanduma sunulan anayasal değişikliklerin ağırlıklı bir biçimde ‘koalisyon hükümetlerine son verip güçlü hükümetler yaratacağı, bu sayede istikrarın temin edileceği, ülkenin hızla büyüüp kalkınacağı’ yönündeki söylemler üzerinden meşrulaştırılmaya çalışılması esasında siyasal bir mesele olan anayasa değişikliği tartışmalarını siyasetleştirme amacı da taşımaktadır. Hükümetin doğrudan millet tarafından kurulması, *eski Türkiye’yi* karakterize eden her türlü krizden kurtulmanın bir tür reçetesidir: “Ankara’da gizli ortaklar var. Bu da yetmiyor, çeteler, cuntalar, yetki verdiğiniz hükümetlere musallat oluyor, onları taciz ediyor, rahatsız ediyor, yetkilerine göz dikiyor. İşte bu değişiklik ile millet iradesi milletin verdiği güce kimse sulanamayacak, kimse ortak olamayacak... Çetelere, cuntacılara yetki yok. Kimde olacak yetki? Tabii ki milletin seçtiğinde olacak, sizin seçtiğinizde olacak... Siz seçtiniz, yetkiyi verdiniz, cuntalar, darbeciler, hükümetlere müdahale ettiler. Siz yetki verdiniz, medya patronları hükümetlere müdahale ettiler, hükümetlere ayar vermeye çalıştılar, devirmeye çalıştılar. İşte şimdi 16 Nisan’dan sonra bunların hepsi yok olup gidiyor. Kim kalıyor? Millet kalıyor, milletin adamları kalıyor” (Isparta, 24.03.2017). “Kapalı kapılar ardında değil, milletin gözünün önünde geçecek” (İzmir/Karabağlar, 05.04.2017) olan iktidar kurgusu da daha önce zikredildiği üzere adeta bir tür doğrudan demokrasi yanlısaması yaratacak türdendir. Çünkü Yıldırım’ın ifadelerine göre kimin kazandığına “kapılar arkasında birileri karar vermeyecek”, hükümeti doğrudan millet

28 “Mevcut sistemde siz hükümeti kuramıyorsunuz. Kimin kuracağına karar veremiyorsunuz. Sizin seçtikleriniz yerine başkaları hükümet kurabiliyor, bu da sizin iradenize engel teşkil ediyor” (Siirt, 25.03.2017); “Mevcut sistemde, vekiller seçiliyor ancak milletin gönderdiği değil, başkaları hükümet oluyor” (Aydın, 10.04.2017).

sandıkta kuracaktır (Tokat, 01.03.2017). “Büyük bir dönüşümü gerçekleştirecek” olan millet (Barın, 03.03.2017) cumhurbaşkanını seçecek ama “iyi çalışmadı(ğı), yanlış işler yaptı(ğı)” takdirde “Meclis karar verip seçime gidebilecek”tir (Karabük, 16.03.2017). Böylece “bürokrasinin ayak oyunları bitecek, seçilen hükümet işine bakacak, millet ne diyorsa onu yapacak. Milletten demediğini yapmayacak”tir (İzmir/Gazidemir, 11.04.2017). Gerçekte seçmen, sadece cumhurbaşkanının kim olacağına ve parlamento üyelerinin dağılımına karar verebileceği halde, millet (ve onun iradesi) doğrudan demokrasi mantığıyla HSYK üyelerinin seçiminden bile sorumlu tutulmaktadır. Oysaki gerçekte söz konusu olan yargı bürokratlarının kendi arasından ve kendi eliyle değil de cumhurbaşkanı ve meclis tarafından seçimidir. Fakat Yıldırım’ın izahatında bu dolaylı ilişki, doğrudan bir süreçmişçesine dillendirilmektedir.²⁹ Bunun bir tür yanılsama yaratıcı retorik olduğu açıktır. Zira bürokrasiyi bile milletin iradesine bağlayan Yıldırım, beraberinde halksız/yurttaşsız bir demokrasi kavrayışını farkında olmadan açık etmektedir: “Sandıkta kimin hükümeti kuracağına siz karar vereceksiniz. Güvenoyunu siz vereceksiniz. Böylece beş yıl kulağımız rahat” (Bingöl, 05.03.2017).³⁰ Hobbesçu bir tavırla ‘iradeni devret, kurtul’ formülüne dönüşen kulağı rahat olma hali, siyaseti teknokratik bir kavrayışla uzmanlara devretmektedir. Dolayısıyla Schumpeter’in kastettiği anlamda demokrasi basitçe bir siyasal yönetime dönüştürülmekte ve seçmen karar alma süreçlerine katılmak yerine karar alıcıların belirlenmesi sürecine katılma eyleminin ötesine geçemeyecek bir konuma düşürülmektedir. O halde karar alıcıların aldığı kararları veya belirlediği siyaseti sorgulamak, üzerine düşünmek ve hele hele eleştirmek olanaksız hale gelecektir. Başka bir ifadeyle, ‘kulağı rahat kı-

lman’ yurttaş hem karar alma süreçlerinden dışlanacak hem de karar alıcı kurumlar yurttaşların gözetiminden azade olacak biçimde yeniden kurgulanacaktır. Demokrasinin prosedürel alana indirgenmesi demek olan bu halin, milletin “seçimle meşgul edilmemesi” (Niğde, 28.03.2017) retoriği üzerinden meşrulaştırıldığını da eklemek gerekir: “Bu anayasa değişikliğinde ‘seçim yapalım, ondan sonrasına bakalım’ yok. Seçimi yapıyorsunuz, siz Kayserilisiniz, masarifi sevmezsiniz, hesabı, kitabı iyi yaparsınız... yazın seçim, kışın seçim yok” (Kayseri’de Kanaat Önderleri ve STK’lar ile Buluşma Toplantısı, 02.04.2017). Milleti seçimle meşgul etmek istemeyen iktidarın gözünde seçimler, hem milli iradenin yansımaları nede niyle desteklenen, hem de bir tür maliyet ve olası krizlerin habercisi olarak desteklenmeyen konuma indirgenmektedir. Demokrasinin şekil ve prosedürel olarak istense de içerik olarak bir tehdit olarak görülebileceği popülist söylemin gerginliklerini bu türlü ifadelerde izlemek mümkündür. Temsili demokrasinin kötü mü yoksa iyi mi olduğuna dair bir kafa karışıklığı açıkça sabit olmakla birlikte, parlamentoda yer alan temsilcilerin kim ya da hangi partiden olduğuna göre bu sorunun yanıtı değişebilecek niteliktedir. Seçimle meşgul edilmeyecek olan millet, sonuçta *zoon politikon* bir varlık olamayacak çünkü siyasal meseleler yerine iş, aş, üretim vb. sorunlarla ilgilenecektir. Neo-liberal ideolojinin demokrasi kavrayışıyla da uyumlu olan böylesi bir demokrasi arzusunun izdüşümü olarak *milli irade* retoriğinin de milleti yüceltmek yerine basitçe araçsallaştırdığının en somut örneklerinden birini şu cümlede görmek olanaklıdır: “Şimdi anayasa otoyolu açılacak. Onu da siz açacaksınız, buna bizim gücümüz yetmiyor, yaparsak onu da yapacağız ama gücümüz yetmiyor, size geldik. Zaten çaresiz kalınca size geliyoruz” (İzmir’de İşadamları ile Toplantı, 13.04.2017). Görüldüğü üzere milletin iradesi, siyaset teknokrasisinin açmadığı kapıları açan bir tür maymuncuk işlevine geriletılmıştir. *Çaresiz kalınca millete gitme* yaklaşımı, milletvekili sayısının 600’e yükseltilmesi ya da seçilme yaşının 18’e düşürülmesi teklifleri ile birlikte değerlendirildiğinde, daha anlamlı sonuçlar

29 “Mevcut sistemde yargı mensupları HSYK’nın 7 üyesini kendi arasında sanki milletvekili seçimi gibi bir araya gelip seçiyor. 12 bin kişi oy kullanıyor, ondan sonra da birbirlerine düşüyorlar... Şimdi o yetkiyi aldık Meclise verdik. Meclisi seçen kim? Millet...” (Kayseri’de Kanaat Önderleri ve STK’lar ile Buluşma Toplantısı, 02.04.2017).

30 Bu konuda ayrıca Muş, İzmir/Kırmık, Bahçesir, Artvin, Düzce ve Sivas mitinglerine bakılabilir.

çıkartılabilir: "...15 Temmuz'a gidelim, 15 Temmuz'a. Cumhurbaşkanımızın çağrısını duyan, 'Bu bir kalkışma' dediğimizde meydanlara inen en önce gençler oldu. Tanklara, toplara, uçaklara karşı göğsünü siper eden, bayrağı yere düşürmeyen sizdiniz, gençlerdiniz" sözleri, gençlerin sağlayacağı rekabeti ya da renkliliği pratikte genişletirken, söylemsel olarak tam aksine daraltmış olmaktadır. Dolayısıyla Mendelshon ve Parkin'in belirttiği *referandum demokrasisi* tanımına uygun bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Çünkü referandum halka doğrudan müdahale yerine uzun vadede asıl müdahaleyi yapacak kişi ve kurumların şekillenmesini sağlamıştır. Temsili demokrasi yerine geçen referandum demokrasisi, siyasal özneleri genişleten ve siyasal yapıyı demokratikleştirmek yerine popülizmin daraltıcı söylemiyle birleşip demokrasiyi zayıflatan bir durum yaratır. Böylece 'bir konuda halkın görüşünü almak' olarak referandum, halkın hâlihazırdaki temsilcilerinin kurduğu ya da kurmak istediği yapıyı güçlendiren bir mekanizmaya dönüşür.

SONUÇ

Sonuç olarak 16 Nisan referandumunu, Türkiye demokrasisini yeniden tasarlayarak bir referandumun göreceği işlevin çok çok ötesinde genel bir onay süreci olarak anlam kazanmıştır. Bu anlamlandırma süreci, Başbakan'ın konuşmalarına da yansımıştır. Buna göre referandumla gelen değişikliklerle millet, yürütme organının kendisi olmaktadır. Referandum, bir metin üzerinde onay almaktan ziyade milletin bu yeni görevi kabul edip etmediğine yönelik bir soruya dönüşmüştür. Kaldı ki anayasa değişikliği sonrasında yürütme organı cumhurbaşkanı ve hükümet olarak ikili yapı göstereceğinden dolayı, var olan sistemde hükümetin başı olan Başbakan'ın bu değişikliği onaylaması, millete yüklenen bu aşırı anlamla mümkün olabilirdi. Yeni hükümet sistemi, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, referandum sürecinde bu yüksek tonlu popülizm efektiyle birlikte yeni bir sistemin ötesinde yeni bir millet tasavvur etmiştir. Referandum demokrasinin çoğulcu, kontrol ve dengeye, temsilde adalete dayalı boyutlarını değil; milletin tercihi noktasıyla sayısal/

çoğunlukçu bir demokrasi tanımını güncellemiştir. Bu bağlamda demokrasiyi güçlendirmek yerine içi farklı şekilde doldurulup, dışarıda bırakılanları tespit etmeye yönelik olarak yeniden üretilebilecek bir boş gösterene çevirmiştir.

Girişte belirtildiği gibi demokratik bir usul olarak referandum var olan siyasi yapıdan bağımsız düşünülemez. 16 Nisan örneğinde referandum, Başbakan'ın konuşmalarına yansıdığı gibi, bir metin hakkında görüş almanın ötesinde milli iradenin ne olduğunu tanımlayan bir eşik haline gelmiştir. Referandum öncesi konuşmalar, oylanmış metnin çok ötesinde tespitler yaparak siyaseti bir sorun; uzlaşma arayışını zaman kaybı; kurumsal denetimleri engelleme ve eleştirileri de iş yapmama olarak kodlamıştır. Bu sayede demokratik siyasetin alanı, öteki'nin/kötülerin/düşmanların/hainlerin kirli ellerinden kurtarmak üzere milletin onayını alan temiz ve bozulmamış kişilerin işleri olarak sınırlandırılmıştır. Bu tanımlar, araştırma şirketi KONDA'nın Temmuz 2017 raporunda belirtildiği gibi siyasal alanı dondurmaktadır. Siyasal manevra alanı daraldıkça partilerin güç dağılımı bu noktada yerinde seyredecektir. Siyasetin tartışma ve uzlaşmadan ziyade dışarıda bırakılanları belirleme işi olarak görülmesiyle birlikte, farklı olan etkisizleştirilecek ve siyaset *millet adına idare* olarak görülecektir.

Esasen halkın görünür olmasını sağlayan referandum, 16 Nisan örneğinde halkın bir kesimini görünmez hale getirmiştir. Böylece 16 Nisan referandumu demokrasiyi sağ-popülizmin tipik örnekleriyle dolu konuşmalarıyla çerçevelenmiş olarak farklılıklardan arındırılmış bir siyaset tarzını pekiştirmiştir. Halkın bir kesiminin açıkça dışarıda bırakıldığı ve yok sayıldığı bu mekanizmada, demokrasi popülist söylemlerin etkisiyle herkesin değil bazılarının yönetimi olarak görülmektedir. Avrupa'da merkez sağ gittikçe etkisi altına alan bu söylemin, Türkiye'deki yansımalarını 16 Nisan referandumu konuşmalarında görmek mümkündür. Bu durum, liberal bir demokrasiden uzaklaşırken, onun eleştirilerinden beslenen katılımcı, radikal ya da müzakereci bir demokrasiye doğru da gidilmediğinin, tersine demokratik olmayan bir demokrasiye doğru evrildiğinin göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Abts K. and Ruusmiens S. (2007) "Populism Versus Democracy", *Political Studies*, 55(2), s. 405-424.
- Agaogulları, M.A. (2006) *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Akkoc, D.Aydın. (2010) "Boycotçu Kurtler ya da Siyaset Disına Düşenlerin Siyaseti", *Birikim Güncel*, <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/330/boycotcu-kurtler-ya-da-siyaset-disina-dusenlerin-siyaseti#.WRmouGtLSMo> (ET: 15.05.2017).
- Arendt, H. (2012) *Devrim Üzerine: Seçme Eserler-7*, (Çev. O. Eylül Kara), İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Butler, D.; Ranney, A. (1978) "Theory", *Referendums Around the World: The Growing Use of Direct Democracy*, (Ed. D.Butler), Austin: Ranney, AEL Press.
- Crouch, Colin (2016) *Post-Demokrasi*, Ankara: Dost Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Binali Yıldırım'dan Son Gün Sitemi: 18 maddenin İçerigini Konuşmaya Fırsat Olmadı", http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/721425/Binali_Yildirim_dan_son_gun_sitemi_18_maddenin_icerigini_konusmaya_firsat_olmad.html (ET: 30.04.2017)
- Çınar, M. (2001) "Siyasetin Ahlaki Varoluş Krizi ve Yeni Oluşumlar", *Birikim Dergisi*, Sayı: 147.
- De Vreese, Claes H. (2006) "Political Parties In Dire Straits? Consequences of National Referendums for Political Parties", *Party Politics*, C. 12, No.5, s. 581-598.
- Dahl, R.A. (2010) *Demokrasi Üzerine*, (Çev. B. Kadioglu), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Della Porta, D. (2013) *Can Be Democracy Saved?*, John Wiley & Sons.
- Fennema, M. (2005) "Populist Parties of the Right", *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the Western World*, (Ed. J. Rydgren), Nova Science, New York.
- Kapani, M. (2007) *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 19. Baskı.
- Mendelsohn, M.; Parkin, A. (2001) "Introduction", *Referendum Democracy: Citizens, Elites and Deliberation in Referendum Campaigns*, (Eds. M. Mendelsohn, A. Parkin), Palgrave.
- Minkenbergh M. (2001) "The Radical Right in Public Office: Agenda-setting and Policy Effects", *West European Politics*, 24:4, p:1-21, DOI:10.1080/01402380108425462.
- Mudde, C. (2013) "Three Decades of Populist Radical Right Parties in Western Europe: So What?", *European Journal of Political Research*, C. 52, No.1, s:1-19.
- Mudde, C. (2014) "Fighting the system? Populist radical right parties and party system change", *Party Politics*, C. 20, No. 2, s.1-10.
- Mudde, C. (2005) "Racist Extremism in Central and Eastern Europe", *East European Politics and Societies*, C. 19, No. 2, s. 161-184.
- Mudde, C. (2007) *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge.
- Müller, Jan W. (2017) *Populizm Nedir? Bir Deneme*, (Çev. O. Yıldız), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okandan R.G. (1961) "Milli Hakimiyet, Milli İrade Mevhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilat Hukukumuza Girişi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 27, Sayı 1-4, s: 21-33
- Pelinka, A. (2013) "Right-Wing Populism: Concept and Ideology", *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, (Ed. R. Wodak, B. Mral, M. Khosravi-Nik), Bloomsbury.
- Ranciere, J. (2007) *Siyasetin Kıyısında*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Ranciere, J. (2014) *Demokrasi Nefreti*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rousseau, J.J. (2005) *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. M. Tahsin Yalım), İstanbul: Devim Yayınevi.
- Taşkın Y. (2007) "Demokratsız Demokratikleşme Projesinin İlaşi veya Siyasetsizliğin Sürekli Kriz Halini Aşmak", *Birikim Dergisi*, Sayı: 213.
- Uleri, P. (1996) "Introduction", *The Referendum Experience in Europe*, (Ed. P. Vincenzo Uleri, M. Gallagher), Macmillan Press.
- Wallerstein, J. (2009), "Liberalizm ve Demokrasi", (Çev. T. Birkan), *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, İstanbul: Metis Yayınları, s. 100-118.
- Yılmaz, A. Y. (2017) *Türkiye'de Donan Siyasetin Şifreleri: Karar Ağacı Yöntemi ile Seçmen Tercihlerini Anlamak*, KONDA.